

Tatjana B. Cvjetićanin

*Narodni muzej Srbije
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu
t.cvjeticanin@narodnimuzej.rs*

Identitetske krize i konfuzije: *Metamorphosis Constantiniana**

Apstrakt: Javni spomenici su materijalizacija istorijskih događaja ili ličnosti kojih jedno društvo bira da se seća, zvanični činioци kolektivnog i kulturnog sećanja, elementi odabranog identiteta i načina na koje zajednica želi da je drugi percipiraju. U seriji identitetskih traganja koja danas odlikuje reprezentativnu spomeničku kulturu u Srbiji, pojavljuju se i retki spomenici koji koriste arheološki imaginarij. U radu se razmatraju ideje i motivi jedne od ovih skulptura, *Metamorphosis Constantiniana*, ne iz umetničke perspektive, već sa pozicije arheologije i kulturnog nasleđa, kao i značenja koja su joj dodelili i učitali učesnici ceremonijalnog postavljanja, te recepcija ovog javnog obeležja kod građana Niša. Razmatra se i valorizacija i sakralizacija prošlosti, te upliv pseudoarheoloških tumačenja, slike neznanja koje doprinose ovdašnjoj spomeničkoj identitetskoj konfuziji.

Ključne reči: arheološke predstave, javni spomenici, sakralizacija prošlosti, pseudoarheologija, Konstantin Veliki

Prošlost se rekonstruiše, modeluje i izmišlja u sadašnjosti (Assmann 2008; Assmann 2018). Odabrane predstave o prošlosti biraju se, formulišu, konkretizuju i prenose različitim mehanizmima, medijima ili institucijama, kojima pripadaju i javni spomenici. Materijalizacija su istorijskih događaja ili ličnosti kojih jedno društvo bira da se seća, zvanični činioци kolektivnog i kulturnog sećanja, elementi odabranog identiteta i načina na koji zajednica želi da je drugi percipiraju.

Svako vreme ima svoje spomenike, pažljivo odabranu vizuelnu poruku kome-moracije i glorifikacije odabranih prošlosti, javna obeležja sopstvenih vrednosti. I u reprezentativnoj spomeničkoj kulturi u Srbiji prepoznaju se različita vremena, počevši od onih vezanih za emancipaciju i afirmaciju nove nacionalne države i

* Tekst je proistekao iz rada na projektu „Čovek i društvo u doba krize“, koji finansira Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

omasovljenje nacionalne ideologije (Manojlović Pintar 2014, 55). Personifikacija poželjnih ideala počinje krajem 19. i početkom 20. veka vođama – državicima i vojskovođama – koje je birala i postavljala nova nacionalna država (Borožan 2019), i paralelnom građanskom heroizacijom pisaca, pesnika, čak naučnika (Timotijević 2002-2003; Borožan 2014, 44). Kulminira „nacionalizacijom smrti“ (Manojlović Pintar 2014, 197-251) nakon Velikog rata, vojničkim kosturnicama, pobednicima ili neznanim junacima, stranim saborcima. Nakon Drugog svetskog rata ciklus kao da se ponavlja, ali tada sa afirmacijom nove federalne Jugoslavije i omasovljenjem ideologije socijalizma (Manojlović Pintar 2008, 287-307; 2014). Reprerentativne figure heroja i mučenika, antifašističkih boraca i pregalaca socijalističkog progresa, međutim, gotovo da su identične spomeničkim predstavama prethodnog doba, naglašavajući ovom „figuralnom koherentnošću“, u prvom memorijskom bumu, do kraja 1960-ih, i linearni progresivni niz od stare do nove države. Drugi talas formulisanja kolektivnog sećanja i „nove platforme društvenog jedinstva“ (Manojlović Pintar 2014, 387), vizuelni je otklon od sorealističkih formi, a apstraktnost, simbolizam i „sinkretizam kulturnih obrazaca“, višesmenost, karakteriše spomen parkove i memorijske komplekse nastale 1970-ih i 1980-ih (Manojlović Pintar 2014, 160-161). Modernost tadašnje jugoslovenske skulpture sada je posebno lako videti kao progresivnu, kada se ova memorijska uporišta Drugom svetskom ratu i žrtvama suoče sa bezidejnošću i prevaziđenošću spomenika i javnih obeležja nastalih posle 1990-ih. Za razliku od svetske prakse politike sećanja, koja je sve više prostor za refleksiju i „obrazovni poligon“ (Subotić 2020), javni spomenici u Srbiji, ali i u celom balkanskom regionu, serija su identitetskih traganja, mahom nacionalnih.

Metamorfoza na Nišavi

Iz ovog korpusa javnih spomenika sa nacionalnom tematikom naizgled se izdvaja jedan povezan sa obeležavanjem 1700. godišnjice od donošenja Milanskog edikta, godišnjice koja je u Srbiji bio toliko važna da je vođena kao državni projekat *Milanski edikt 313–2013, Srbija*.¹ Na samom kraju jubilarne godine i nakon mnogobrojnih različitih dešavanja, od pozorišnih predstava i izložbi, do predavanja i verskih službi,² u decembru 2013. godine u Nišu je

¹ Na osnovu odluke Vlade Republike Srbije, državni program vodio je Organizacioni odbor kojim su kopredsedavali tadašnji predsednik RS Tomislav Nikolić i tadašnji patrijarh srpski Irinej. Zvaničan sajt bio je <http://www.edictofmilan2013.com>, kojem sada ne može da se pristupi. Vidi https://sr.wikipedia.org/sr-el/Обележавање_1.700_година_од_доношења_Миланског_едикта_у_Нишу (pristupljeno 22. aprila 2022).

² Osim dnevnih i nedeljnih novina koje su redovno izveštavale o različitim događajima, te članaka iz oblasti istraživačkog novinarstva (cf. <https://birn.rs/milioni-za-tri>

svečano otkrivena skulptura *Metamorphosis Constantiniana*, rad akademskog vajara prof. dr Dragana Radenića, koju je gradu poklonila Rimokatolička crkva u Srbiji.

Po svemu jedinstven spomenik posvećen je rimskom imperatoru Konstantinu I ili Velikom, odnosno donošenju Uredbe o toleranciji 313. godine, poznate kao Milanski edikt, koja je obezbedila hrišćanima zakonska prava, uključujući i pravo da organizuju crkve. Do tada zabranjeno hrišćanstvo prestalo je da bude progonjena vera.

Glavne elemente ove na totem nalik skulpture, visoke oko 5 m, čine tri portreta Konstantina, postavljena jedan na drugom, oslonjena na mezolitsku skulpturu poznatu pod imenom Praroditeljka, a završena – krunisana – jednako-krakim krstom. Skulpturom dominira grubo izvedena raskriljena ptica, koja zajedno sa portretnom vertikalnom kompozicijom čini takođe krst. Skulptura je postavljena u parku pokraj Nišave, okrenuta ka Gradskoj skupštini, a u pozadini su bedemi Niške tvrđave. Arheološki motivi upotrebljeni u građenju narativa i njihovo zvanično tumačenje zaslužni su za ovo istraživanje.³

Detaljniji prikaz same skulpture objavljen je prvo u značajnom i čitanom dnevnom listu „Politika“,⁴ a odatle prenet i u drugim glasilima.⁵ Skulptura *Metamorphosis Constantiniana* u novinskim natpisima opisuje se, kako na osnovu autorskog pojašnjenja tako i tumačenja vladike Ruske pravoslavne crkve Iliriona, na sledeći način:⁶

„Konstantin Veliki (je) u obličju bronзаног *obeliska*, s postoljem visokim šest metara... Monumentalna umetnikova zamisao oličava u jednom pokretu istrgnuti isečak *duhovne vertikale istorije čovečanstva*, što posvedočuju pojedini grubo obrađeni delovi. Naročito se ističu tri različita portreta cara Konstantina koji se nadovezuju jedan na drugi *na glavi iz doba neolita*, pronađenoj u toku arheoloških iskopavanja u Lepenskom viru... svaki (od Konstantinovih likova) predstavlja jedno razdoblje u njegovom životu i *dočarava mene kroz koje je prošao u svojem preobraženju iz paganina u hrišćanina*... Na samom vrhu je *prvobitni jednakokraki krst* koji oličava Sunce... Malo ispod trećeg Konstantinovog pojavljivanja, s leve i desne strane raširila se *stilizovana zastava rimskih legija (vehillum)*, *inače ukrašavana krstom*. Skulptor ju je prikazao u vidu raskriljenog *gavrana Anande*, mitske ptice koja pamti postanak sveta. *Na barjacima rimskih legionara on je zaštitnik od neprijatelja*, a na obelisku tumači zlu sudbinu protivni-

bine-od-sibirskog-kedra/, pristupljeno 27. aprila 2022), pregled izbranih manifestacija vidi na sajtu navedenom u napomeni 1.

³ Zahvaljujem studentkinji arheologije Anđeli Zdravković, koja je u radu o zapuštenom kulturnom nasleđu u Nišu pomenula i ovu skulpturu, i inspirisala.

⁴ <https://www.politika.rs/sr/clanak/277533/Konstantin-trojedini>, pristupljeno 21. aprila 2022.

⁵ Npr. <http://niskatvrdjava.com/konstantin-trojedini/>, pristupljeno 21. aprila 2022.

⁶ Reči i izraze u citatima naglasila je autorka rada.

cima hrišćanstva... Na pročelju postamenta urezan je reljefni simbol *veličanstvene proslave* 1700 godina od Milanskog edikta... Ispod kružnog oblika ispisano je 313–2013, a s leve i desne strane na ćirilici i latinici ‘*Za slobodu oslobođeni*’...“ (sl. 1).

Sl. 1 Skulptura *Metamorphosis Constantianina*, Niš

Opisu su pridodata i dodatna pojašnjenja: „U samom podnožju je, dakle, *ribolika glava neolitske Praroditeljke* s naših obala Dunava, *verodostojno sve-dočanstvo nastanka kolevke evropske civilizacije* stare gotovo devet hiljadugodišta“. Tri portreta rimskog imperatora Konstantina razumeju se kao aluzija na tri lika Svetog trojstva Oca, Sina i Svetog duha, te se metamorfoza sagledava kao *Konstantin Trojedini*. Tu se „...završava *paganstvo*, a najviša glava, s psihološkim elementima hrišćanske blagosti, osnova je početka perioda *globalne pobeđe hrišćanstva*...“, dok „gavran (*Corvus vexilloforos*)... ima suštinsku ulogu u likovnom uobličanju krsta koji, u simboličkom smislu, *natkriljuje obelisk*.“ Krst je – naravno – „*zlatni hrišćanski krst s Milvijskog mosta*... znak pod kojim je Konstantin 312. godine pobedio Maksencija“. „Oslobođeni“ iz natpisa su izvedeni sa početnim slovom iz grčkog alfabeta – omegom.

Na ceremoniji u Gradskoj kući, beogradski nadbiskup Stanislav Hočevar spomenik je simbolično predao tadašnjem niškom gradonačelniku Zoranu Perišiću. Razmenjeni govori, jednako bitan deo javnog sećanja kao i sama skulptura (Kejsi 2015, 363-364), bili su u službi građenja dubljih veza sa, rečima Perišića, „katoličkom braćom“.⁷ Ali su bili i indirektno podsećanje, u obraćanju Hočevara, na traumu i na krizu:

„Naziv ove skulpture proročanski nas upozorava da smo *svi mi pozvani na nove metamorfoze* i nove preobražaje i uspone... donacija govori koliko je bitno shvatiti znakove vremena i na njih pravovremeno, jasno, odlučno poput Konstantina Velikog odgovoriti...“

Gradonačelnik je govorio i o simbolici skulpture koja je „metamorfoza ljudskog roda od *primitivnih početaka do utemeljenja hrišćanstva kao dominantne i vodeće religije*“, ili, kako je vidi sam autor – „u jednom pokretu istrgnuti deo sa vertikale ljudske kulture odnosno civilizacije ili istorije čovečanstva“. Građanima je time pojašnjeno umetničko delo.

Reakcija javnosti je bila uglavnom začuđenost i zbunjenost. Rečima jednog od intervjuisanih građana Niša „skulptura traži tumača“.⁸ Odabrana vizuelna poruka metamorfoze od „primitivnih početaka do opštevladajućeg hrišćanstva“ čini se da nikome nije jasna. Braneći izbor gradske vlasti, gradonačelnik je konstatovao da se „o ukusima ne raspravlja“, poklonodavac je ostao nem, a autor je održao slovo o umetničkim slobodama.

Ideju i motive ove metaforične skulpture, značenja koja su joj dodelili i učitali učesnici njenog ceremonijalnog postavljanja, kao i recepciju ovog javnog obeležja kod građana Niša, neophodno je kritički razmotriti, ne iz umetničke perspektive, već sa pozicije arheologije i kulturnog nasleđa. Začudnost skulpture *Metamorphosis Constantiniana* nije sporna: vizuelna metafora izgrađena na osnovu arheoloških motiva može da se sagleda kao umetnička interpretacija autora. Arheologija se često koristi u savremenoj umetničkoj praksi (Joyce 2020), bilo kao metod i proces ili za kreiranje stvarnih ili fiktivnih artefakata, kojima se „komentariše modernost, progres, tehnološki napredak“.⁹ Nismo protiv toga: sporan je izbor ove skulpture kao javnog spomenika, obeležja koje je deo zvanične reprezentativne memorijalne kulture, a predstavlja pseudoznanja.

⁷ Ovaj i drugi navedeni citati iz govora na svečanoj ceremoniji primopredaje su iz novinskog članka https://www.b92.net/kultura/vesti.php?nav_category=1087&yyyy=2013&mm=12&dd=03&nav_id=784800, pristupljeno 27. aprila 2022.

⁸ „Polemika oko spomenika u Nišu“, autorka Ljiljana Pavlović. Dostupno na <https://www.youtube.com/watch?v=RbXK43JKLDw&t=21s>, pristupljeno 28. aprila 2022.

⁹ <https://www.artsy.net/gene/contemporary-archaeological>, pristupljeno 23. aprila 2022.

Arheološki imaginarij *Metamorfoze* i njen pseudoarheološki narativ

Arheološki produkti¹⁰ – arheološki materijal, kako pojedinačni artefakti tako i čitava nalazišta, a posebno prepoznatljive arheološke teme i predstave (Moshenska 2010) – izazivaju veliko interesovanje i van polja discipline (McGuire 2007, 10), i koriste se i u kreiranju kolektivnih identiteta. Kako konstatuje Lin Meskel, „ono što izdvaja arheologiju od drugih disciplina koje nastoje da predstave naciju ili kulturu, poput istorije ili antropologije, je njena materijalnost“ (Meskell 2002, 293). Konkretnost arheološke nalaze čini „privlačnim“, a višeznačnost i prilagodljivost omogućava „diverzitet ikona“ (Higueras 1995, 399, prema Meskell 2002, 293) i stalno oblikovanje i preoblikovanje. „...Ali iako arheološki ostaci ikonično predstavljaju materijalnost, stvaranje identiteta je fluidno – materijalno i nematerijalno je u konstantnom dijalogu“ (Meskell 2002, 293). Kreiranje kolektivnih identiteta na osnovu arheoloških prošlosti – nacionalnih, etničkih, religioznih – znači da arheologija „ulazi u političku arenu“ i da se arheološko znanje koristi da „definiše i vodi“ (Smith 2004, 9). Izbor arheoloških objekata, spomenika ili celina, koji se selekcijom u stvari uvode u „arenu“ nasleđa i postavljaju društveni konsenzus o prošlosti i sadašnjosti, u ovom dijalogu sa višeznačnim tumačenjima trebalo bi da je zasnovan na pouzdanim arheološkim činjenicama i arheološkom znanju. Arheološki imaginarij upotrebljen u kreiranju obeležja Konstantina Trojednog, slobodno je tumačenje koje nije samo činjenično pogrešno, već je pseudonaučno.

Netačno započinje već samom deskripcijom ili klasifikacijom skulpture, koja se opisuje kao „obelisk“, što je disciplinarni naziv za samostojeći većinom četvorostrani stub, često vrha u obliku četvorostране piramide. Skulptura kao prvi dominantan element ima „stilizovanu zastavu rimskih legija, inače ukrašavanu krstom“, predstavljenu u vidu raskriljenog gavrana, za kojeg se navodi da je „na barjacima rimskih legiona (sic!) zaštitnik od neprijatelja“. Ovaj je čak kategorizovan kao *Corvus vexilloforos* – gavran koji nosi zastavu. Ratna, bojna zastava rimske vojske – *vexillum* – imala je i izvajane životinje na vrhu koplja na kojem je nošena, ali gavran nije bio jedna od njih. Takođe, *vexilla* nisu „ukrašavana“ krstom, već se, od Konstantina, na stegu poznatom kao *labarum*, nosio simbol hristograma, nikako ne kao puki ukras. Gavran u ovoj vizuelnoj metafori nije rimski: rimski znaci i simboli generalno ne uključuju gavrana, a posebno ne kao simbol povezan sa ratom i sukobima. U rimsko doba simboliku gavrana nalazimo samo u mitraizmu, monoteističkoj religiji poštovanoj većinom u rimskoj vojsci, koja je nakratko konkurisala hrišćanstvu (Srejić i Cermanović-Kuzmanović 1979: 270-271). Gavran je poistovećivan sa vazduhom, jednim od četiri elementa, a i prvi stepen uvođenja u mistični kult bio je *corax* (Zotović 1973).

¹⁰ Moshenska (2010) koristi termin *commodities* koji bi se najtačnije preveo kao roba ili artikli.

Gavrani, kao jedna od inteligentnijih i dugovečnihih životinja, jedna od retkih koja ograničeno razume ljudski jezik i može da nauči da govori, prisutni su u različitim svetskim mitologijama. U jednim su povezani sa životom i srećom, u drugima, mnogo ređe, su omeni zla i smrti. Posebnu ulogu imaju u nordijskoj mitologiji kao Odinove svevideće ptice, poverenici i savetnici Hugin (u značenju „misao“) i Munin (kao „želja“ ili „razum“). Ovaj izdržljiv svevideći gavran, pametan, prvi je kojeg je Noje poslao sa svoje barke da nađe suvo tlo posle potopa. Indijanci povezuju gavrana sa mudrošću; moćna je figura koja može da menja svet, kreator sunca, meseca i zvezda, simbol metamorfoze i transformacije. U antičkoj Grčkoj gavrani su bili simbol sreće i proročanstava, donosioci dobrih vesti.¹¹ Retko su simboli rata i smrti, kako se vide u keltskoj mitologiji,¹² a pratioci zlih sila ili nosioci poruka iz onostranog, postaju tek u modernijim kulturama.

Drugi dominantan element čine tri portreta Konstantina koji bi trebalo da prikazuju njegovu metamorfozu iz paganina u hrišćanina. Šta je ono što bi gledaocu trebalo da ukaže na promene i pomogne da razume da je predstavljena (duhovna) transformacija iz politeističkog u monoteističkog Konstantina, koji su to znaci i simboli?

Sl. 2 Drugo „pojavljivanje“ Konstantina

¹¹ Sve do jedne loše Apolonu, koji ih je kaznio promenom boje pera iz bele u crnu (Srejović i Cermanović-Kuzmanović 1979, 38-42).

¹² Ovo se viđenje i simbolika gavrana prenose u Britaniji iz gvozdenog doba u rimski period, v. Serjeantson and Morris 2011.

Centralni portret – drugo „pojavljivanje“ Konstantina (sl. 2)¹³ – s čije se leve i desne strane širi stilizovana zastava rimskih legija, nalikuje na bronzani portret Konstantina koji se čuva u Narodnom muzeju Srbije, a koji je nađen 1900. godine, prilikom gradnje mosta upravo na Nišavi, i predat muzeju (sl. 3). Na osnovu carske dijademe koju nosi, smatra se da je portret nastao oko 325. godine, na početku Konstantinove samostalne vladavine (Kondić 2013, kat. 47). Portret definiše lik imperatora nove (drugačije) monarhije, trijumfalnog cara, snažnog i mudrog gospodara (Cvjetićanin 2013, 198-200). Ukoliko je ovaj portret bio umetnikova inspiracija, centralni lik bi mogao da označava izuzetno važan momenat, početak Konstantinove samostalne vladavine. Razumevanje ovog „pojavljivanja“ uključuje istorijska predznanja i prepoznavanje značenja biserne dijademe koja je na portretu.

Sl. 3 Bronzani portret Konstantina Velikog, Narodni muzej Srbije

Pokušaj da se odredi koja su to druga dva prelomna momenta u prikazu Konstantinove metamorfoze uključuje moje lične pretpostavke i nagađanja. Ukoliko prihvatimo da u vertikalnom naslojavanju likova postoji uzlazna hronološka linija, sudeći prema relativno mladolikom liku koji je u osnovi i zrelim crtama trećeg prikaza, na prvom portretu, najbližem osnovi, mogao bi da bude Konstantin iz vremena proklamacije za jednog od vladara tetrahrije, 306. godine, u Jorku, ili – s obzirom na dominantnu temu proslave hrišćanstva – prva Konstantinova pobeda „pod znakom krsta“, ona nad Maksencijem 312. godine.

¹³ Fotografije su preuzete sa <https://www.kozterkep.hu/28046/nagy-konstantin>, pristupljeno 2. maja 2022.

Sl. 4 Prvo „pojavljivanje“ Konstantina

Mermerni portret nađen u Jorku, za koji se pretpostavlja da je nastao u vreme Konstantinovog proglašenja za jednog od tetrarhijskih vladara, ili – verovatnije – oko 312. godine, na osnovu *corona civica* koju nosi (Russell 2018), mogao je da bude uzor za prvo „pojavljivanje“. Lik mladog, glatko izbrijanog muškarca, zamišljenog da evocira ranije vladare, poput Trajana, snažni vojskovođa, idealan je za početak metamorfoze. Međutim, prikaz na niškoj skulpturi je nalik na portret iz Narodnog muzeja, ali podmlađenih crta i sa jedva naglašenom dijademom (sl. 4). Iako je svedena, moguće je prepoznati perle, odnosno da se (ponovo) radi o carskoj dijadi. ¹⁴ Kao i kod srednjeg portreta, pogled je usmeren nagore, ka budućnosti ili ka nebesima. Dakle, prvo i drugo pojavljivanje čini se da je u stvari isto.

Treći Konstantinov lik je gotovo asketski (sl. 5). Daleku sličnost lik ima sa portretom iz Metropolitan muzeja, ¹⁵ nastalim u periodu od 324. do 337. godine (Zanker 2016), ali je ovaj pogleda okrenutog nagore, ka bogu. Konstantinova posvećenost hrišćanstvu je duboka, nimalo pod sumnjom ili proračunata (Demandt und Engemann 2007, 232-294), mada je kršten tek pred smrt 337. godine. Umetnikova težnja, izražena u viđenju prvobitnih tumača spomenika da najviša glava pokazuje „psihološke elemente hrišćanske blagosti“, nije za mene uspjela. „Postareli“ Konstantin, teško prepoznatljiv, ima oreol odvojenosti od stvarnog sveta, a pogled uperen nadole u najmanjem pokazuje njegovu nezainteresovanost za taj svet (i njegovu budućnost).

¹⁴ *Corona civica*, znak moći i carska privilegija – hrastovi listovi upleteni u venac, bila bi (hronološki) adekvatnija, mada njeno prepoznavanje takođe zahteva specifična znanja.

¹⁵ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/252884>, pristupljeno 4. maja 2022.

Sl. 5 Treće „pojavljivanje“ Konstantina

Konstantinova metamorfoza nije čitljiva: podmlađivanje i starenje jednog lika, bez ikakvih dodatnih razumljivih simbola ili oznaka, te umetničkih naznaka drugačije vrste promene osim telesnog sazrevanja, nema u sebi snagu da nam oslika duhovnu transformaciju od paganina do hrišćanina. Konstantin postaje Trojedini samo ako je od samog početka umetnička intencija bila da alegorijski otelotvori, u Konstantinu, Sveto trojstvo. Ako je tako, upoređenje sačuvanih portreta Konstantina i finalnih umetnikovih rešenja, kao i ukazivanje na činjenične previde, možda suštinski nije ni bitno ni potrebno.

Gavran koji prisustvuje Konstantinovim promenama je gavran Anande, „mitska ptica koja pamti postanak sveta“, za kojeg je onda pretpostavka da je onaj Ananda Vran Gavran iz zbirke alegoričnih poruka Nikolaja Velimirovića više nego valjana.¹⁶ Obogaćujući mnogostruke slojeve skulpture, ukazaćemo i da, slučajno, ali verovatno i ne, u hinduizmu Ananda znači radost, od one vrste koja osvaja intelekt i zauvek drži pažnju, a označava i večno blaženstvo – sreću – koje prati kraj ciklusa ponovnog rađanja.¹⁷

Ovom se zbiru pogrešno povezanih arheoloških činjenica i alegorijskom amalgamu pridružuje osnova na koju se Konstantin Trojedini naslanja, element

¹⁶ Ananda Vran Gavran. Na kružnome putu, iz Reči o svečoveku, vladika Nikolaj Velimirović: <https://svetosavlje.org/reci-o-svecoveku/2/>, pristupljeno 29. aprila 2022. Vidi i <https://pescanik.net/kanonizacija-proroka-antisemitizma/>, Jovan Byford, 12. april 2005.

¹⁷ [https://en.wikipedia.org/wiki/Ānanda_\(Hindu_philosophy\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ānanda_(Hindu_philosophy)), pristupljeno 1. maja 2022.

Sl. 6 Praroditeljka u *Metamorfozi*

skulpture koji se – najbliži oku posmatrača – izbliza prvi i sagledava (sl. 6). U novinskim člancima objašnjen je kao „ribolika glava *neolitske* Praroditeljke s naših obala Dunava, verodostojno svedočanstvo nastanka kolevke evropske civilizacije stare gotovo devet hiljadugodišta“. Iako se zna da je skulptura nađena na veoma dobro poznatom lokalitetu Lepenski Vir i zna se da je devet hiljada godina stara, umesto tačnog hronološkog određenja „mezolit“, koji se pojavljuje kako u naučnim radovima tako i popularnim člancima, naveden je netačan „neolit“. Da li se tvorcu i primalnim tumačima činilo da je neolit poznatiji narodu od mezolita, pa je zato pomenut? Ili je neolit izabran na osnovu „vere“ u pseudoarheološka tumačenja koja smatraju da je u to vreme na ovom podneblju postojala „visoka, drevna civilizacija“¹⁸ sa kojom imamo duboke i direktne veze, promovišući tako autohtonističke ideje (sensu Milosavljević 2020, 11).

S obzirom na to da osim samog Konstantina – a on je morao da bude tu jer je ipak reč o obeležavanju edikta koji je on lično doneo – ništa drugo nije povezano sa kulturom rimskog doba, izbor mezolitske skulpture ne treba da iznenađuje. „Isečak duhovne vertikale istorije čovečanstva“, za koji je odabrana arheološka predstava koja se isključivo vezuje za teritoriju Srbije, može (i treba) da se protumači i kao „naša“ duhovna vertikala, povezanost teritorije i vremena, odnosno „metafizički kontinuitet duha“ (Palavestra 2011, 584–585; Milosavljević i Ćosić 2016, 288–293). Iako je na Lepenskom Viru nađeno više skulptura, ni Danubius, kao ni Adam, Hronos ili Vodena vila, a čak ni Rodonačelnik – iako bi

¹⁸ Dokaz visokog stepena razvijenosti u pseudoarheološkoj literaturi je, na primer, postojanje kalendara i pisma (vidi kritički osvrt u Milosavljević, Palavestra 2017, 835).

bio simbol početka nekog roda/plemena/naroda, ali verovatno nedovoljno dobro poznata arheološka predstava – nisu izabrani, već upravo Praroditeljka. Naša (= srpska) praroditeljka?

Dakle, istorija čovečanstva, odnosno/tačnije naša istorija, započinje u dalekom mezolitu i direktno je povezana sa „sinom“ ovdašnjeg tla, „našim“ rimskim carem, koji je obezbedio „globalnu pobedu hrišćanstva...“, i time nas učinio važnim. Ovaj skulptoralni narativ o kontinuitetu (Palavestra 2011, 579–594) prikazuje upotrebu arheoloških objekata u umetničkom delu koja nije samo vezana za kreativnost i umetničku interpretaciju, već predstavlja izmišljanje tradicije, odnosno monumentalne istorije (Blastin 2015, 132–133). Kada bismo bili blagonakloni, govorili bismo o „novom horizontu hibridizacije“ dobijenom dijalogom umetnika sa „arheološkom materijalnošću i heterogenim narativima prošlosti“ (Meskell 2002, 288). Ali, to ne bi bilo tačno: umetnost je, jednostavno, uvela pseudonaučne narative u reprezentativnu spomeničku kulturu, u javni diskurs.

Arheologija, kriza i spomenička politika

Da je skulptura *Metamorphosis Constantiniana* prikazana na izložbi u bilo kom muzeju ili galeriji, ili postavljena na bilo kom privatnom posedu, ovaj rad ne bi ni bio napisan. Međutim, ona je u javnom prostoru, gde je podizanje spomen-obeležja uređeno zakonima i uredbama,¹⁹ a sprovodi se na osnovu precizno određenih transparentnih procedura u kojima postoje upravne i stručne komisije, planska dokumenta, saglasnosti nadležnih organa,²⁰ javni uvid u dokumentaciju i sednice otvorene za građane. Javni spomenici, komemorativna spomen-obeležja, reprezent su zvanične kulture sećanja, a osim što su, kako smo već naveli, prikaz odabrane prošlosti i kolektivnog identiteta, materijalizacija su i (sržnih) vrednosti jedne zajednice.

Za razliku od obeležja koja započinju javni život i pre nego što su zamišljena, i koja zadobijaju „politički i pedagoški efekat“ već sa raspravama o budu-

¹⁹ Npr. Odluka o podizanju i održavanju spomenika i skulpturalnih dela na teritoriji grada Beograda, objavljena u *Službenom listu grada Beograda* 3/2000 (http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2002_10/t10_0072.htm, pristupljeno 7. maja 2022).

²⁰ Za dobijanje saglasnost Ministarstva kulture i informisanja RS početni dokument, zahtev, treba da sadrži i „obrazloženje“, koje se bliže određuje kao „podaci o istorijskom ili drugom događaju, odnosno ličnosti“. Dokumentacija obuhvata i „idejno rešenje sa tehničkim opisom koje mora obuhvatiti i situacionu skicu sa kopijom plana na kojoj je prikazana pozicija planiranog spomenika ili spomen obeležja“. Dakle, javno obeležje podrazumeva samo događajnu istoriju i njene protagoniste, a važnije od značenja i vrednosti koji se promovišu su tehnički detalji (<https://www.kultura.gov.rs/tekst/sr/94/saglasnost-ministarstva-kulture-i-informisanja-za-izgradnju-i-postavljanje-spomenika-i-spomen-obelezja-na-povrsinama-javne-namene.php>, pristupljeno 7. maja 2022).

ćoj lokaciji, izgledu, odabranom ili zaslužnom umetniku (Schrader 2012, 6), *Metamorphosis Constantiniana* je tiho nastajala. I sam „ritual osvećenja“ bio je skroman, ali dovoljan da potvrdi „izvanrednost događaja i dostojnost“ obeležja (Borožan 2019, 48), dok je povezanost sa državnim programom proslave sedamnaest vekova od donošenja Milanskog edikta, te status poklona Nišlijama od katoličke crkve, obezbedio od samog početka neupitnu prigodnost i značaj. Nakon prvobitne loše recepcije kod građana, s vremenom je – samim daljim postojanjem, kao trajni „relikt“ javnog sećanja (Kejsi 2015, 349-350)²¹ – njena važnost postala stalna, ne izazivajući dalje polemike. Koju vrednost – načelo ili princip – reprezentuje i promovise *Metamorphosis Constantiniana*?

U trenutku kada se postavlja u javni prostor, u godini jubileja donošenja Milanskog edikta, koji je uredba o religijskoj toleranciji i službeno označava prestanak verskih progona, memorijalno uporište koje nosi lik Konstantina svakako bi – i prvenstveno – trebalo da je povezano sa idejom tolerancije. Takođe, i sa pravom na slobodu izbora i praktikovanje bilo koje vere, koja je ediktom dodeljena svim osobama. Tolerancija – kolektivna i pojedinačna praksa prihvatanja „drugosti“, druge vere, drugačijeg mišljenja, druge ideologije i političkog stava – u sadašnjim osuđujućim i nasilnim vremenima, vrednost je koju stalno treba isticati i negovati. Ona, u čije je ime, moguće je, podignuta *Metamorphosis Constantiniana*, prepoznaje se kao „tolerancija i ekumensko razumevanje svih katolika i pravoslavaca“,²² u duhu već navedenih reči gradonačelnika. Ili se, ipak, s obzirom na „globalnu pobedu hrišćanstva“ koju je obezbedio Konstantin, te „zlu sudbinu protivnika“ za koju je zadužen gavran, uopšte i ne prepoznaje.

Ako istinska tolerancija, prihvatanje i saradnja, duboko usađena u hrišćanska učenja i etiku, nije ono načelo koje reprezentuje spomenik, da li je on veličanje „naše“ rimske prošlosti, koja se u Srbiji od 2000-ih razvila u „nacionalni brend“.²³ Spomenik bi mogao da bude promocija linijske veze između rimske države i današnje Srbije, naša „rimskost“ koja se izjednačava sa evropskim korenima i „civilizovanošću“, narativ koji je osvojio javni diskurs, a koji je belodana zloupotreba rimske prošlosti, politička, ali i u okviru discipline (cf. Kuzmanović and Mihajlović 2015; Cvjetićanin 2015, 578–579; Cvjetićanin 2020, 734-736). Vezu bi mogla da naglašava i sama lokacija spomenika, sa Niškom tvrđavom u pozadini, koja je – iako u sadašnjem izgledu turska – centralna tačka razvoja

²¹ I drugi su podizali spomenike Konstantinu Velikom, ali sa jasnom porukom o njegovom značaju za istoriju, poput bronzane statue vajara Filipa Džeksona, otkrivene 1998. godine u Jorku.

²² Odeljak „Ostale manifestacije i uspomene“, https://sr.wikipedia.org/sr-el/Обележавање_1.700_година_од_доношења_Миланског_едикта_у_Нишу (pristupljeno 22. aprila 2022).

²³ Termin je pozajmljen od prof. dr Vladimira V. Mihajlovića, iz jednog njegovog predavanja o upotrebi rimskog nasleđa u današnjoj Srbiji.

grada od rimskih vremena. Ovo bi bilo, iako pogrešno, očekivano: u 2013. godini posebno je agresivna bila medijska kampanja koja je naglašavala značaj Srbije za opstanak Rimskog carstva, odnosno sponu između Konstantina Velikog i „njegove slavne prošlosti, čiji smo i mi deo“;²⁴ kojoj su bili pridruženi i institucionalni autoriteti (Cvjetičanin 2015, 578-579).

Ipak, u odgovoru na pitanje glavne vrednosti koju ovo javno obeležje promovise, Praroditeljka – u osnovi, gledaocu najbliža – je ključ. Konstantini, gavran i krst mogli su da budu postavljeni na bilo čemu što ima veze sa rimskim svetom (zdanje, predmet, portret, bilo koje božanstvo rimskog panteona) ili, jednostavno, na kugli, simbolu sveta ili celovitosti, ili – još jednostavnije – ni na čemu. Ali, u osnovi je „početak“, iz kojeg kreće specifična duhovna vertikala. U duhu slovenske antiteze – čijoj upotrebi ne mogu da odolim – odgovor na pitanje nije ni tolerancija, ni rimska prošlost, već je u ruho tolerancije i rimske prošlosti odeven kontinuitet i proslava „naroda sa istorijom“. Kako bi krst mogao da implicira, možda i samog „nebeskog“ naroda.

Sakralizacija prošlosti jedan je od odgovora na vremena dinamičnih promena u savremenoj politici sećanja (Huyssen 2000, 19-25; Sládeček i Vasiljević 2015, 19), na „slom velikih narativa“ i „promenu političkih okvira“ (Asman 2015, 71-72). Nova balkanska politička stvarnost, nacionalni i religiozni sukobi, te rastakanje negdašnjeg jedinstva, bratstva i jugoslovenske supranacije, koje je kao rezultat imalo i rekonstrukcije starih i oblikovanje novih nacionalnih država, tražila je i uspostavljanje novih (novo-starih) identiteta i oživela je drugačija sećanja, zamrznuta, zaboravljena ili čak nikad postojeća. Na Balkanu, i u Srbiji, sadašnji odabir iz „zamišljene prošlosti onoga što prenosimo u zamišljenu budućnost“ (Tunbridge and Ashworth 1996, 6) selekcija je istorijskih momenata koji svedoče o drugačijoj, jedinstvenoj i pojedinačnoj putanji mahom nacionalnog, odnosno etničkog postojanja.²⁵ Ovo političko i kulturno sećanje (sensu Asman 2015, 76-83), koje je deo novouspostavljenog kolektivnog identiteta i orijentir u vremenima krize,²⁶ posreduju i mesta i spomenici koja predstavljaju opipljive ostatke prošlosti (Asman 2015, 78), u čemu i arheološko nasleđe i ar-

²⁴ Iz govora tadašnjeg predsednika Srbije, Tomislava Nikolića (<http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/Aida-i-Konstantin-u-Viminacijumu.lt.html>, pristupljeno 8. maja 2022)

²⁵ Istorijski revizionizam podrazumeva i uklanjanje starih junaka koji ne reprezentuju nove identitete (Kuljić 2019, 10), poput spomenika sećanja na žrtve Drugog svetskog rata, kao i njegove antifašističke heroje, izjednačene sa komunizmom i Jugoslavijom. Kao primer često se navodi Hrvatska, gde je procenjeno da je „preko tri hiljade partizanskih memorijala oštećeno ili uništeno tokom 1990-ih“ (Pavlaković 2012, 23). Potraga za novim identitetima i na račun brisanja drugih, nije specifičnost samo Balkana.

²⁶ Moguće produbljene i globalizacijom: „Promene ... ishodovale su u stvaranju osećaja življenja u nesređenom svetu u kojem su društvena pravila i vrednosti poljuljana procesom uključivanja u globalna društvena strujanja produbljivanjem doživljaja

heološke prošlosti imaju važno mesto (cf. Kohl and Fawcett 1996; Smith 2004; McDowell 2008; Sandis 2014; Waterton and Watson 2015).

„Snažnoj materijalnosti arheoloških ostataka“ (Meskell 2002, 288) pridružuje se i njihova neponovljivost i ekskluzivnost: čini se da arheološko nasleđe ima moć da razlikuje ne samo prošle kulture jednu od druge, već i sadašnje. „Stairine“ donose kako nacionalnu tako i internacionalnu političku dobit: značajni arheološki ostaci mogu da obezbede državama važan položaj u međunarodnim telima, poput UNESCO, koji one možda u drugim sferama nemaju (Cuno 2009, 12-13). Ali, da li arheološko nasleđe, uz to što je kulturni i potencijalni turistički i šire ekonomski kapital, ima i za javne spomenike nužnu emocionalnu snagu (Crouch 2015, 184-186). Da li arheološke teme i motivi upotrebljeni u spomeničkoj reprezentativnoj kulturi sećanja omogućavaju i ostvaruju emotivnu povezanost? U najmanjem, nacionalni ponos?

Javna recepcija *Metamorphosis Constantiniana* daje osnovu za pretpostavku da to ovom spomeniku nije uspelo. Građanima izmiče kako alegorija proslave hrišćanstva u kojoj negdašnji – a naš – imperator ima presudno mesto, tako i referenca na monumentalnu istoriju srpskog naroda.²⁷

Moguće je da se jasnije čita vrednosni, emocionalni kapacitet histograma povezanog sa Konstantinom, na jedinom drugom meni poznatom javnom obeležju u Srbiji koje ima arheološke predstave i simbole. Takođe se nalazi u Nišu i takođe je spomenik Konstantinu Velikom, a otkriven je 2012. godine, kao deo internacionalnog umetničkog projekta *Carevi Karnuntuma promenili su svet 308–313 / 2008–2013*, izvajan navodno na osnovu zajedničkog rešenja u okviru projekta.²⁸

Oba su spomenika podsećanje na monumentalnu i važnu prošlost, „vrednu imitiranja“ (Blastin 2015, 133-134), ali su, slično drugim spomenicima podignutim u Srbiji od kraja 1990-ih, a posebno u poslednjoj dekadi, pre činioći identitetske i vrednosne konfuzije, nego samoodređenja. Pored obeležja glumcima, muzičarima i imaginarnim filmskim herojima koje podižu sami građani (Milić 2012) i koja kao da „imaju terapeutsko dejstvo“ (Peitler-Selakov 2012,

neizvesnosti, hipokrizije i relativizovanja svih vrednosti“ (Manojlović Nikolić i Mihajlović 2016, 1063-1064)

²⁷ U višeznačnu – čitaj zamršenu – alegoriju učitavaju se i ovakva značenja: skulptura je predstava „pet kraljevstava“. Da li se misli na biološku klasifikaciju svih živih bića ili na fantastičan svet iz serije popularnih romana, ostaje nejasno. Vidi <https://www.kozterkep.hu/28046/nagy-konstantin> (pristupljeno 2. maja 2022).

²⁸ Umetnički projekat povezuje takozvane gradove tolerancije, gradove bitne u drugom tetrarhijskom periodu, od Karnuntuma, Trira, Arla, preko Niša i Feliks Romulijane, do Istanbula, Izmira, te Soluna i, na kraju, Rima i Milana, okupljene zahvaljujući NVO Art Carnuntum. <https://bizlife.rs/41580-spomenik-konstantinu-velikom-u-nisu/>, pristupljeno 22. 4. 2022.

15), srpska država proslavlja tuđe vladare,²⁹ ponekog sopstvenog zaboravljenog vođu/državnika, a odabrani narod i njegovi istaknuti predstavnici su ili „heroji ili žrtve nekog zla“ (Đureinović 2021, 20), katkada – iako poznati – neimenovani.³⁰ Nizu umetnički prevaziđenih figura, pridružuje se i spomenik Stefanu Nemanji, rodonačelniku srednjovekovne srpske države, estetski nakaradna verzija „modernosti“ koji je svečano otkriven 2021. godine, uprkos protivljenju stručne javnosti, i uz netransparentnost procedura i finansijskih elemenata (Subotić 2020), na dan – logično – Svetog Save.

Spomenik nije samo primer ikonografske konfuznosti i kontradiktornosti, već i plitkounnosti, odnosno populizma u spomeničkoj politici. Ideološka nekoherentnost, mešavina stavova i stereotipa „koji nastoje da mobilišu različite i jednako kontradiktorne segmente stanovništva“ vidljiva je u današnjoj politici sećanja i ključna je za njeno razumevanje (Đureinović 2021, 19-20). Začudnost *Metamorphosis Constantini*, od koje smo počeli, u svetlu nacionalizovane antifašističke tradicije u Srbiji i istovremenog obezbeđivanja fizičke zaštite murala osuđenom ratnom zločincu, moguće da se time umanjuje.

I u drugim „novim renacionalizovanim poslesocijalističkim državama“ regiona (Kuljić 2014, 292) jednako se valorizuje (čitaj pre naglašava) sećanje, a „retorička i didaktička funkcija spomenika stavljenе su u službu važećih političkih praksi“ (Borožan 2014, 44). „Sećanje se valorizuje tamo gde se identitet problematizuje“ (Megil 2015, 230). Recimo, mitska je prošlost oličena u spomeniku srednjovekovnom hrvatskom kralju Tomislavu, u Tomislavgradu, koji je podignut sa ciljem legitimisanja nacionalnog suvereniteta na određenoj teritoriji. Ovakav jednoetnički ili (jedno)religijski narativ obeležava mnoge spomenike u Bosni i Hercegovini, vidljiv u ogoljenim znakovima tri konstitutivna naroda i tri konfesije, bez toga da ih „suptilnost izražaja, savremenog pristupa oblikovanju ili odlika da potaknu na promišljanje i emancipaciju karakteriziraju... kriterijum je snaga njihove političke poruke, a nalogodavci su političke strukture koje tu poruku trebaju“ (Kukić 2019, 6).

Nedvosmislen, ogoljen primer povezivanja sadašnje/tekuće vlasti sa proslavljenom i mitološkom prošlošću, projekat je *Skoplje 2014*. Osnivanjem novih muzeja, te masovnim podizanjem brojnih skulptura sa pseudoistorijskim, fabrikovanim, čak i krivotvorenim kulturnim referencama, te rekonstrukcijama fasada celokupnih gradskih četvrti, Skoplje je antikvarizovano. Trgom Make-

²⁹ Navešćemo samo neka od javnih obeležja, i to samo u Beogradu, podignutih od 2000: spomenik žrtvama NATO bombardovanja „Večna vatra“ (2000), spomenik ruskom caru Nikolaju II Romanovu (2014), predsedniku Azerbejdžana Hejdaru Alijevu (2011), naučnicima Nikoli Tesli (na beogradskom aerodromu, 2006) i Milutinu Milanoviću (2016), piscu Borislavu Pekiću (2016), patrijarhu Pavlu (2018), kratkotrajnom predsedniku vlade i slikaru Petru Nikolajeviću Moleru (2022), koji je sa oružjem opasanim oko struka.

³⁰ Poput spomenika Crnotravac neimar (2019)

donija sada dominira figura „Ratnika na konju“³¹ koja, zajedno sa ostalim spomenicima u okolini, povezuje Severnu Makedoniju sa Aleksandrom Velikim. Ali, imamo i drugu stranu projekta, Trg Skenderbega, sa centralnom statuom konjanika Skenderbega i muralom koji oslikava albansku prošlost, etnonacionalistički odgovor na jednoj strani reke Vardar na etnonacionalistički projekat na drugoj strani reke. Novo ruho Skoplja i, posledično, Severne Makedonije, prikaz je (dvostruke) ukorenjenosti i istorijskog kontinuiteta, odanosti vlastitoj prošlosti (Blastin 2015, 133-134) koja ulazi u banalizaciju.

Upotreba arheološkog imaginarija oličena u antikvarizaciji Skoplja radikaln je primer celog grada kao spomeničkog uporišta. Ipak, političko sećanje centralnobalkanskog regiona uglavnom je transformisano u pojedinačne spomenike, poput onih navedenih u Srbiji ili Bosni i Hercegovini, a tako je i u drugim državama regiona (Kuljić 2014, 298-312). Iz celokupnog korpusa promišljenom upotrebom arheoloških predstava izdvaja se spomenik koji je, iako se fizički ne nalazi u državama regiona, višestruko povezan sa Balkanom i ovdašnjom spomeničkom politikom. Reč je o skulpturi Adisa Fejzića *B&Hierophany@terraAvstralis.MMXIII.Addis*, postavljenoj 2013. godine u Kanberi, povodom dvadeset godina diplomatskih odnosa BiH i Australije (Mihajlović 2018: 687-689). Skulptura je savremena interpretacija stećka, koja kroz „tradicionalnu formu šalje novu poruku... celovite i nedeljive Bosne i Hercegovine“ povezujući sva tri konstitutivna naroda i prošlo i sadašnje vreme (Mihajlović 2018: 688). U njega se može učitati i budućnost: stećak zamišljen kao predstava BiH, mogao bi da predstavlja i kulturne sponu u regionu, od kada su 2016. godine, zahvaljujući zajedničkoj nominaciji Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske i Crne Gore, stećci upisani na UNESCO listu Svetske baštine.

Izmišljene arheologije/izmišljanje arheologije i kriza

A budućnost je ono što danas nedostaje. Povezivanje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti – trostrukost temporalnosti sećanja (Kejsi 2015, 371) – trebalo bi da je karakteristika javnih obeležja kao trajne manifestacije političke i kulturne memorije. Međutim, reprezentativna spomenička kultura u Srbiji, usmerena prvenstveno na identitetsku politiku i nova „sećanja“ kao legitimacijske okvire novo-stare države (Sládeček i Vasiljević 2015, 21) i (re)konstrukciju nacionalnog određenja, bezuslovno i najviše akcentuje prošlost.

³¹ Obnovljena simbolika figure konjanika, koji se smešta „u etnocentrični javni prostor gradskog trga... arhaična je simbolizacija i apoteoza snage nacionalne države... spona sa dubljim... temeljima države, vizuelni garant kontinuiteta i nesmrtnosti nacionalne državnosti“ (Kuljić 2019, 10). O skulpturi konjanika, simboličnom značenju i gde su sve konjanici podignuti u novo-starim balkanskim državama v. Kuljić 2014, 288-289.

Metamorphosis Constantiniana takođe sakralizuje prošlost, ističe njenu posebnost i neponovljivost, koja može da se protumači i kao „nedostatak orijentacije prema budućnosti“ (Sládeček i Vasiljević 2015, 20). Iako bi spomenici „mogli da iscrtaju budućnost i daju joj njene konture“ (Smit 2015, 269), i to posebno spomenici koji se odnose na monumentalnu prošlost i „zlatno doba“ jedne zajednice, koje ima potencijal i da se ponovi, orijentacija ka prošlosti kao da (nam) ukida budućnost. Treći Konstantinov prikaz, koji pretpostavljamo *vivas in deo*, ima nezainteresovanost za ovdašnji, ovostrani svet i njegovu budućnost. Takođe, *oslobođeni*, sa omegom na početku, bi mogli da uživaju *slobodu* duhovne evolucije – jedno od značenja simbola omega – na početku novog ciklusa. Isto je tako moguće da, ako je alfa početak, omega bude samo kraj: ne-budućnost.

Javni spomenici, videli smo, minimalno koriste arheološku prošlost i simbole u kreiranju novog identiteta, iako su arheološki zapisi i rezultati prisutni u javnom diskursu, pre svega kao značajan i neponovljiv resurs, arheološko nasleđe.³² Međutim, sakralizacija i (povremena) banalizacija prošlosti na scenu su postavile i pseudoarheologiju i pseudoistoriju, koje dobijaju značajno mesto u političkom i kulturnom sećanju, posebno od političke i ekonomske krize u 1990-im (Manojlović Nikolić i Mihajlović 2016, 1062-1066; Milosavljević i Palavestra 2017, 841-842) i potrebe za novim određenjima, koje u fokus dovode i etnički/nacionalni identitet i već pomenuta „nova“ svedočanstva i jedinstvene nacionalne putanje. One poniru u sve dalju prošlost: nacionalizam se ne zaustavlja u trudu da se „vlastite dinastije spuste što dublje u prošlost i time istorijski utemelji nacionalni identitet“ (Kuljić 2014, 300), već se populistička manipulacija prošlošću usmerava na „početke“ (cf. Milosavljević i Palavestra 2017).³³ Objave na internetu i društvenim mrežama, iskazi u popularnoj literaturi, podrška u medijima (Vuković i Vujović 2014), čak i nastupi na naučnim konferencijama (Palavestra 2017), prostori su u kojima uobičajeno srećemo pseudoarheološka tumačenja, ali ne i otelotvorena u spomenicima.³⁴ *Metamorphosis Constantiniana* prvi je trajni relikv pseudoarheoloških teorija, novog „reda i istine“.

Sećanje i prošlost se menjaju: u višku prošlosti koji živimo potrebno je znanje da razaznamo tolerantne, etične, nenasilne prošlosti, one koje ne unižavaju druge, odnosno „korisne prošlosti od onih kojih možemo da se oslobodimo“ (Huyssen 2000).

³² Uz već pomenute radove koji govore o upotrebi rimske prošlosti vidi i Babić 2002; Babić 2008; Vranić 2011; Manojlović Nikolić i Mihajlović 2016; Milosavljević i Palavestra 2017; Milosavljević 2020.

³³ U Bosni i Hercegovini primer su „praistorijske bosanske piramide“, geološki fenomen koji pseudoarheologija tumači kao trag ljudske napredne i drevne kulture. One doduše još nisu oličene u spomen-obeležju, ali su sve značajniji kulturni topos, moguće i memorijsko uporište, a najznačajnije su kao profitabilna, iako nepostojeća, arheološka roba.

³⁴ Kuljić (2014, 309) piše „svojevrsna antikvizacija sećanja su novi spomenici Aleksandru Velikom u Skoplju i Konstantinu Velikom u Nišu“, misleći na spomenik sa hristogramom.

„Skamenjeno pamćenje svedoči o tome koje su grupe u kom vremenu bile moćne da se upišu u javni prostor i koje mesto su određene grupe zauzimale u konkretnoistorijskoj prostornoj hijerarhiji pamćenja“ (Kuljić 2014, 275).

Šta je gradsku vlast u Nišu – one koji uređuju i kontrolišu spomeničku politiku – i donatore – koji su se „upisali“ u polje javnog sećanja – vodilo u izboru ove skulpture kao uspešnog(?) prikaza složene prošlosti i sećanja na važan momenat u istoriji hrišćanstva? Da li ih je opredelio umnoženi lik Konstantina – da ne zaboravimo, rođenog u Nišu – i strahopoštovanje prema slavnom narativu o pobedi hrišćanstva? Možda i poziv na nove promene i pravovremenu spremnost na nove žrtve u vremenima krize? Ili upravo razumevanje alegorije o „narodu najstarijem“?

Mogući su razni odgovori, ali koji god da je pravi, ovde odabrana verzija prošlosti transformisana u spomeničko uporište je još jedna slika neznanja koje doprinosi ovdašnjoj identitetskoj konfuziji. Nažalost, ovo je slika i naših opštedruštvenih vrednosti i naš ovovremeni trag.

Reference

- Assmann, Aleida. 2008. „Transformations between History and Memory“. *Social Research* 75 (1): 49–72. <https://doi.org/10.1353/sor.2008.0038>
- Asman, Alaida. 2015. „Sećanje, kolektivno i individualno“. U *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, uredili Michal Sládeček, Jelena Vasiljević i Tamara Petrović Trifunović, 71–86. Beograd: Zavod za udžbenike i Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Asman, Alaida. 2018. *Oblici zaborava*. Beograd: XX vek.
- Babić, Staša. 2002. „Janus on the Bridge. A Balkan Attitude towards Ancient Rome“. In *Images of Rome. Perceptions of Ancient Rome in Europe and the United States of America in Modern Age*, edited by Richard Hingley, 167–182. *Journal of Roman Archaeology Supplementary Series* 44.
- Babić, Staša. 2008. *Grci i drugi. Antička percepcija i percepcija antike*. Beograd: Clio.
- Blastin, Džefri. 2015. „Sećanje kao predmet vrednosnog ispitivanja“. U *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, uredili Michal Sládeček, Jelena Vasiljević i Tamara Petrović Trifunović, 139–149. Beograd: Zavod za udžbenike i Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Borozan, Igor. 2014. „Javnost i uobličavanje spomeničke kulture u Srbiji (1882–1914)“. U *Javni spomenici i spomen obeležja. kolektivno pamćenje i/ili zaborav. Zbornik radova*, uredila Nada Živković, 42–54. Beograd: Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda.
- Borozan, Igor. 2019. „Tipologija javne figuralne skulpture u Kraljevini Srbiji (1882–1914)“. *Nasleđe* XX: 41–67
- Crouch, David. 2015. „Affect, Heritage, Feeling“. In *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research*, edited by Emma Waterton and Steve Watson, 177–190. Palgrave MacMillan. https://doi.org/10.1057/9781137293565_11
- Cuno, James. 2009. *Who Owns Antiquity?: Museums and the Battle over Our Ancient Heritage*. Princeton: Princeton University Press.

- Cvjetićanin, Tatjana. 2013. „Bronzani portret Konstantina“. U *Zlatni presek*, uredili Andrej Starović, Bojana Borić Brešković, Tatjana Cvjetićanin i Emina Zečević, 198–201. Beograd: Službeni glasnik i Narodni muzej u Beogradu.
- Cvjetićanin, Tatjana. 2015. „Predmeti ili narativi. Arheološke postavke u Srbiji: doba artefakata“. *Etnoantropološki problemi* 10 (3): 557–593. <https://doi.org/10.21301/EAP.v10i3.2>
- Cvjetićanin, Tatjana. 2020. „Prekretnice i brane na rimskoj granici: institucionalni autoritet, rimsko nasleđe i projekat Đerdap“. *Etnoantropološki problemi* 15 (3): 717–744. <https://doi.org/10.21301/eap.v15i3.4>
- Demandt, Alexander und Josef Engemann (Hrsg.) 2007. *Imperator Caesar Flavius Constantinus. Konstantin der Grosse*. Trier und Mainz: Konstantin Ausstellungsgesellschaft Trier und Verlag Phillip von Zabern.
- Đureinović, Jelena. 2021. *Politika sećanja na ratove devedesetih u Srbiji: istorijski revizionizam i izazovi memorijalizacije*, Beograd: Fond za humanitarno pravo.
- Huysen, Andreas. 2000. „Present Pasts: Media, Politics, Amnesia“. *Public Culture* 12 (1): 21–38. <https://doi.org/10.1215/08992363-12-1-21>
- Joyce, Rosemary A. 2020. *Archaeology Worlds, Art Worlds*. <https://www.anthropology-news.org/articles/archaeology-worlds-art-worlds/>
- Kejsi, Edvard S. 2015. „Javno sećanje u vremenu i prostoru“. U *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, uredili Michal Sládeček, Jelena Vasiljević i Tamara Petrović Trifunović, 349–372. Beograd: Zavod za udžbenike i Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Kohl, Philip L. and Clare Fawcett (eds.). 1996. *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kondić (Rankov), Jelena. 2013. „Katalog“. U *Konstantin Veliki i Milanski edikt 313. Rađanje hrišćanstva u rimskim provincijama na tlu Srbije*, uredile Ivana Popović i Bojana Borić Brešković, 300. Beograd: Narodni muzej u Beogradu.
- Kukić, Ena. 2019. „Građenje sećanja“. *Balkan. Perspectives. Časopis o suočavanju s prošlošću* 11: 6–7.
- Kuljić, Todor. 2014. *Tanatopolitika (sociološkoistorijska analiza političke upotrebe smrti)*, Beograd: Čigoja.
- Kuljić, Todor. 2019. „Novi javni spomenici u regionu: Oružje u građanskom ratu sećanja“. *Balkan. Perspectives. Časopis o suočavanju s prošlošću* 11: 8–10
- Kuzmanović, Zorica and Vladimir D. Mihajlović. 2015. „Roman Emperors and Identity Construction in Modern Serbia“. *Identities* 22/4: 416–432. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2014.969269>
- Manojlović Nikolić, Vesna i Vladimir D. Mihajlović. 2016. „Pseudo-istorija/arheologija i globalizacija: primer ex Yu prostora“. *Etnoantropološki problemi* 11 (4): 1055–1072. <https://doi.org/10.21301/eap.v11i4.5>
- Manojlović, Pintar Olga. 2014. *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989*, Beograd: Udruženje za društvenu istoriju i Čigoja štampa.
- Manojlović Pintar, Olga. 2008. „Uprostoravanje ideologije: Spomenici Drugog svet-skog rata i kreiranje kolektivnih identiteta“. U *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 10/1, uredio Igor Graovac, 287–307. Zagreb: Friedrich Neumann Stiftung,

- McDowell, Sara. 2008. „Heritage, Memory and Identity“. In *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, edited by Brian Graham and Peter Howard, 37-53. London: Routledge.
- McGuire, Randall H. 2007. „Foreword: Politics is a dirty word, but then archaeology is a dirty business“. In *Archaeology and Capitalism. From Ethics to Politics*, edited by Yannis Hamilakis and Philip Duke, 1-10. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- Megil, Alan. 2015. „Istorija, sećanje, identitet“. U *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, uredili Michal Sládeček, Jelena Vasiljević i Tamara Petrović Trifunović, 227–253. Beograd: Zavod za udžbenike i Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Meskill, Lynn. 2002. „The intersections of identity and politics in archaeology“. *Annual Review of Anthropology* 31: 279–301. <https://doi.org/10.1146/annurev.ant-hro.31.040402.085457>
- Mihajlović, Vladimir V. 2018. „Stećci kao (inter)nacionalno nasleđe: tri studije slučaja“. *Etnoantropološki problemi* 13 (3): 677–693. <https://doi.org/10.21301/eap.v13i3.6>
- Mijić, Emilija. 2012. *Recentna spomenička kultura Zapadnog Balkana: Pop-heroji i tradicija*. Beograd: Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju i Centar za proučavanje folklora i popularne kulture. eMonografije knj. 6, <http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Publications/540ccaf21a79471eb8af9ec79a3e4e52.pdf>
- Milosavljević, Monika. 2020. *Osvit arheologije. Geneza kulturno-istorijskog pristupa u arheologiji Srbije*, Beograd: Dosijs studio.
- Milosavljević, Monika i Natalija Ćosić. 2016. „Arheolog kao pisac: kritička beleška o proizvodnji znanja“. *Bibliid 0350–6428* 48 (160): 181–197.
- Milosavljević, Monika i Aleksandar Palavestra. 2017. „Zloupotreba prirodnih nauka u (pseudo)arheologiji“. *Etnoantropološki problemi* 12 (3): 825–851. <https://doi.org/10.21301/EAP.V12I3.8>
- Moshenska, Gabriel. 2009. „What is Public Archaeology?“. *Present Pasts* 1 (1): 46–48. <http://doi.org/10.5334/pp.7>
- Palavestra, Aleksandar. 2011. „U službi kontinuiteta. Etno-arheologija u Srbiji“. *Etnoantropološki problemi* 6 (3): 579–594. <https://doi.org/10.21301/eap.v6i3.2>
- Palavestra, Aleksandar. 2017. „All Shades of Gray: the Case of ‘Vinča Script’“. *Arhaika* 5:43–165.
- Pavlaković, Vjieran. 2012. „Osporavana istorija i monumentalna prošlost: hrvatska kultura sećanja“. U *Monumenti. Promenljivo lice sećanja. Changing face of remembrance*, uredili Daniel Brumund i Christian Pfeifer, 22–25. Beograd: Forum Ziviler Friedensdienst.
- Peitler-Selakov, Mirjana. 2012. „Memorijalna plastika u Srbiji od balkanskih ratova do danas“. U *Monumenti. Promenljivo lice sećanja. Changing face of remembrance*, uredili Daniel Brumund i Christian Pfeifer, 14–17. Beograd: Forum Ziviler Friedensdienst.
- Russell, Miles. 2018. „Facing up to Constantine: Reassessing the Stonegate Monumental Head from York“. *Britannia* 49: 211–224. <https://doi.org/10.1017/S0068113X18000090>
- Sandis, Constantine (ed.). 2014. *Cultural Heritage Ethics: Between Theory and Practice*. Cambridge: Open Book Publishers. <http://dx.doi.org/10.11647/OBP.0047>
- Schrader, Lutz. 2012. „Spomenici i politika identiteta na zapadnom Balkanu = Monuments and Politics of Identity in the Western Balkans“. U *Monumenti. Promenljivo*

- lice sećanja. Changing face of remembrance*, uredili Daniel Brumund i Christian Pfeifer, 6–9. Beograd: Forum Ziviler Friedensdienst,
- Sládeček, Michal i Jelena Vasiljević. 2015. „Predgovor“. U *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, uredili Michal Sládeček, Jelena Vasiljević i Tamara Petrović Trifunović, 7–25. Beograd: Zavod za udžbenike i Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Smith, Laurajane. 2004. *Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage*, London: Routledge.
- Smit, Antoni D. 2015. „Legende i pejzaži“. U *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, uredili Michal Sládeček, Jelena Vasiljević i Tamara Petrović Trifunović, 255–281. Beograd: Zavod za udžbenike i Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Srejski, Dragoslav i Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović. 1979. *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Subotić, Irina. 2020. *Javni spomenici nekad i sad*. <http://www.centaronline.org/userfiles/files/preuzimanje/blog/fcd-cod-blog-irina-subotic-javni-spomenici-nekad-i-sad.pdf>
- Serjeantson, Dale and James Morris. 2011. „Ravens and crows in Iron age and Roman Britain“. *Oxford Journal of Archaeology* 30(1): 85–107. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0092.2010.00360.x>
- Timotijević, Miroslav. 2002-2003. „Naučnik kao nacionalni heroj i podizanje spomenika Josifu Pančiću“. *Godišnjak grada Beograda XLIX–L*: 211–244.
- Tunbridge, John. E. and Gregory J. Ashworth. 1996. *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: Wiley.
- Vranić, Ivan. 2011. „‘Ranoantička naselja’ i gvozdeno doba centralnog Balkana: pitanja etničkog identiteta“. *Etnoantropološki problemi* 6 (3): 659–679. <https://doi.org/10.21301/eap.v6i3.7>
- Vuković, Jasna i Miroslav Vujović. 2014. „Od informacije do poruke: arheologija i mediji u Srbiji“. *Etnoantropološki problemi* 9 (3): 609–624. <https://doi.org/10.21301/EAP.v9i3.4>
- Waterton, Emma and Steve Watson (eds). 2015. *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research*, Palgrave McMillan.
- Zanker, Paul. 2016. *Roman Portraits: Sculptures in Stone and Bronze in the Collection of The Metropolitan Museum of Art*, Metropolitan Museum of Art: New York.
- Zotović, Ljubica 1973. *Mitrazam na tlu Jugoslavije*, Beograd: Arheološki institut.

Tatjana B. Cvjetićanin
National Museum of Serbia/Faculty of Philosophy, Belgrade
t.cvjeticanin@narodnimuzej.rs

*Identity Crises and Confusions:
Metamorphosis Constantiniana*

Public monuments are the materialization of historical events or persons chosen to be remembered by a society, official factors of collective and cultural memory, elements of the chosen identity and the ways in which the community aims to be perceived by the outsiders. In the series of identity searches of the current representative monument culture in Serbia, rare are the examples that include the archaeological imagery. The paper examines the ideas and motifs of one such sculpture – *Metamorphosis Constantiniana*, not from the artistic perspective, but from the viewpoint of archaeology and cultural heritage, as well as the meanings ascribed to it by the participants of its ceremonial unveiling, and finally the reception of this public marker by the current citizens of Niš. Although the sculpture is erected on the occasion of the jubilee of 1700 years from the Edict of Milan, and although tolerance, acceptance, and cooperation are deeply rooted in the Christian ethics, these principles are rejected and not represented by this monument. The possibility is also rejected that the monument is aimed to promote the linear connection between the Roman state and today's Serbia – our “Roman-ness” equated to the European roots and “civilisation”, the narrative that pervades the public discourse, at the same time being a flagrant abuse of the Roman past, both in the political and disciplinary domains. The main value promoted by the monument is identified in the “Primal Parent” – in the “beginning” from which stems a specific spiritual vertical, continuity and the celebration of the people with history. Valorisation and sacralization of the past are also discussed, and the influx of pseudo-scientific interpretations, images of ignorance contributing to the current identity crisis.

Key words: archaeological representations, public monuments, sacralisation of the past, pseudo-archaeology, Constantine the Great

*Crises et confusions identitaires :
Metamorphosis Constantiniana*

Les monuments publics sont la matérialisation des événements ou de personnages historiques dont une société choisit de se souvenir, facteurs officiels de la mémoire collective et culturelle, éléments de l'identité choisie et la manière dont la communauté veut être perçue par les autres. Dans une série de quêtes identitaires représentée aujourd'hui par la culture monumentale représentative

en Serbie, on rencontre aussi de rares monuments utilisant l'imaginaire archéologique. Cet article examine des idées et des motifs de l'une de ces sculptures, *Metamorphosis Constantiniana*, non d'un point de vue artistique, mais de la position de l'archéologie et de l'héritage culturel, ainsi que des significations lui étant attribuées et y étant incorporées par les participants d'inauguration cérémonielle, et enfin la réception de cette marque publique par les habitants de Niš. La tolérance, l'acceptation et la collaboration, profondément ancrés dans les enseignements et l'éthique chrétiens, sont rejetés en tant que le principe représenté par le monument, bien qu'il ait été érigé pour célébrer le 1700e anniversaire de l'Édit de Milan. On rejette également la possibilité que le monument soit une promotion du lien linéaire entre l'État romain et la Serbie d'aujourd'hui, notre « romanité » qui est équivalente aux racines européennes et à la « civilité », le récit qui a gagné le discours public et qui est un abus flagrant du passé romain, l'abus politique, mais aussi au sein de la discipline. La valeur principale soutenue par le monument est observée dans l'Ancêtre, dans « le début » d'où ressortent une verticale spirituelle spécifique, une continuité et une célébration du peuple avec l'histoire. On examine aussi la valorisation et la sacralisation du passé, ainsi que l'influence des interprétations pseudo-archéologiques, les images d'ignorance contribuant à la confusion monumentale identitaire locale.

Mots-clés : représentations archéologiques, monuments publics, sacralisation du passé, pseudo archéologie, Constantin le Grand

Primljeno / Received: 29. 5. 2022.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 18. 8. 2022.